

УДК 801.81:398.21(477) П. Куліш

РУКОПИСИ ПАНТЕЛЕЙМОНА КУЛІША – ВАЖЛИВЕ ДЖЕРЕЛО ВИДАННЯ ПОВНОГО ЗІБРАННЯ ТВОРІВ ПИСЬМЕННИКА¹

Василь ІВАШКІВ

*Шанхайський університет іноземних мов
Shanghai International Studies University,
550 Dalian Road (West), Hongkou District,
Shanghai 200083, China,
tel: (+8621) 3537 2616,
fax: (+8621) 3537 3612*

*Кафедра української фольклористики
імені академіка Філарета Колесси,
Львівський національний університет
імені Івана Франка, вул. Університетська, 1,
аудиторія 345, 79602 Львів, Україна,
тел.: (+38032) 293 47 20,
e-mail: vasyi_ivashkiv@ukr.net*

Наголошено на потребі всебічного вивчення рукописної спадщини письменника. Насамперед це зумовлено тим, що українські митці XIX – початку XX століть творили у складних умовах жорстокої російської цензури, а тому їхні тексти нерідко були спотвореними. Необхідність праці з архівом митця постає і тоді, коли набуток письменника оформлено у повне чи академічне зібрання творів, адже у листуванні чи інших матеріалах часто є вказівка на певний текст, який не вдалося відшукати. Рукописні чи архівні джерела дають змогу також заглибитись у творчу лабораторію митця – в них бачимо його творчі пошуки: викреслення, дописки, вклейки. Тут прочитується стан душі письменника, його почуття, настрої, адже автографи, зокрема чернетки, не призначалися для оприлюднення, а тому не знали цензури чи автоцензури (авторедагування). Архівні матеріали однак дають можливість не лише з'ясувати певні питання життя і творчості митця, а подекуди навіть заплутують їх, бо той чи інший автор часом щось нечітко формулював або писав не зовсім розбірливо.

Підкреслено, що лише орієнтація на першоджерело (прижиттєві публікації та автографи) – основа сучасного академічного видання повного зібрання творів Пантелеймона Куліша, яке заплановано здійснити у 35-ти томах. Звернуто увагу й на те, що вивчення архіву цього письменника є складною дослідницькою темою, адже це величезне зібрання різних матеріалів, розпорошених по різних містах, зокрема Києві, Чернігові, Львові, Петербурзі, Москві та інших. Відтак, актуальною є проблема їх пошуку, копіювання та факхового опрацювання. Така праця не лише дасть змогу підготувати науково достовірне зібрання творів, а й глибше і конкретніше збагнути сутність митця, пізнати його творчу лабораторію.

Ключові слова: Пантелеймон Куліш, рукопис, автограф, чернетка, текст.

Необхідність уважного і всебічного вивчення рукописної спадщини будь-якого українського митця очевидна. Її потреба зумовлена тим, що навіть коли набуток письменника оформлено у повне чи академічне зібрання творів (українське літературознавство знає лише такі видання Григорія Сковороди, Івана Котляревського і Тараса Шевченка), у листуванні чи інших матеріалах часто є вказівка на певний текст, який не вдалося відшукати.

---

¹ Статтю подано в авторській редакції. – *Примітка упорядника.*

Як відомо, українські письменники XIX – початку XX століть творили у неймовірно складних умовах жорстокої російської цензури, а тому їхні тексти нерідко були спотвореними – відтак постає завдання повернення їм справжнього змісту (тепер такі пошуки ускладнені тим, що чимало таких матеріалів зберігаються в Росії, куди безпечно їздити навіть із науковою метою вкрай проблематично) та оприлюднення.

Рукописні чи архівні матеріали дають змогу заглибитись у творчу лабораторію митця – в них бачимо передусім його творчі пошуки: викреслення, дописки, вклейки. Тут видно справжнього письменника, стан його душі, почуттів, настроїв, адже автографи, зокрема чернетки, не призначалися для оприлюднення, а тому вони ще не знали цензури чи автоцензури (авторедагування). Часом дуже цікаво читати чернетки листів (зокрема Пантелеймона Куліша) і зіставляти їх із відправленими – там багато відмінного, а коли листи втрачено, їх таким способом можна відновити.

Зрозуміло, що з українських письменників XIX століття найкраще вивчено рукописну спадщину Тараса Шевченка, адже це наш найбільший національний письменник, візитівка української духовної культури, а тому справа збереження й пошуків його текстів чи малюнків є загальноукраїнською. У той же час ще чимало його автографів досі не знайдено або вони зберігаються у приватних архівах, а оприлюднення його академічного зібрання творів і малюнків у 12-ти томах показало, наскільки складною є справа такого видання, яке могло б назватися повним.

Архівні матеріали дають можливість не лише з'ясувати певні питання життя і творчості митця, а подекуди навіть заплутують їх, бо той чи інший автор часом щось нечітко формулював або писав не зовсім розбірливо. Характерним тут є приклад з епістолярію Т. Шевченка. У листі до Якова Кухаренка від 30 вересня 1842 року Т. Шевченко повідомляв, що “скомпонував” “драму чи трагедію в трьох актах, зоветься «Данило Рева». Не знаю, що ще з неї буде, бо ще і сам не читав, прочитаємо вдвох, як приїдете” [23, с. 19]. Однак уже 31 січня 1843 року (тобто, через чотири місяці) він писав тому ж Я. Кухаренкові, що, окрім поеми “Гамалія”, “скомпонував [...] і «Назара Стодолю» – драма в трьох актах. По-московському. Буде на театрі після Великодня” [23, с. 23].

Уривки цих листів дали підстави шевченкознавцям пов'язати названі драми між собою, вважати, що “драма чи трагедія” “Данило Рева” – “ніщо інше, як той самий «Назар Стодоля», лише з переміненою назвою героя з менш звучної на більш звучну і гарнішу для сценічної вимови” [2, с. 204]. Такою ж була й думка одного з найавторитетніших українських дослідників драматургії Т. Шевченка Василя Шубравського, який уважав, що “є підстави для того, щоб вважати п'єсу «Данило Рева» першим варіантом «Назара Стодолі»” [24, с. 67]. Одним із таких чинників було те, що і “Назар Стодоля”, і “Данило Рева” – це драми на три дії.

Зрозуміло, такі висновки визначних українських шевченкознавців є гіпотетичними, бо ми не те що не маємо тексту драми “Данило Рева”, нема жодних інших Шевченкових згадок про цей твір.

Наведений вище уривок із Шевченкового листа до Я. Кухаренка від 31 січня 1843 року спричинив дискусію і про те, якою мовою написано “Назара Стодолю”. Дослідники переважно вважають, що драма або написана російською мовою, або

перекладена для постановки. Тим часом, коли після слів “драма в трьох актах” не ставити крапки, означатиме, що драму написано “по-московському”, а коли крапка після зазначеної фрази таки буде, але після слова “По-московському” її не ставити, то це означатиме, що твір перекладено російською мовою для постановки.

З’ясувати суть питання мав би власне сам лист, але нема його автографа – лише копія, яку свого часу зробив Митрофан Дикарев. Переписувач цілком міг помилитися – не побачити певного розділового знака або за такий знак прийняти випадкову позначку чи навіть самому поставити цю крапку. Поправити листа могли й видавці Шевченкового зібрання творів, починаючи з 1929 року. Отже, відсутність надійного архівного джерела спричинила серйозну колізію у шевченкознавстві.

Звісно, лише орієнтація на першоджерело (прижиттєві публікації та автографи) – основа сучасного академічного видання повного зібрання творів видатного українського письменника, перекладача, фольклориста, літературознавця та історика XIX століття Пантелеймона Куліша, яке заплановано здійснити у 35-ти томах. Певна річ, така кількість томів визначена приблизно, відповідно до обсягу того, що написав П. Куліш. У той же час у проспекті видання не передбачено публікації фольклорних записів П. Куліша, зокрема зі збірки “Малороссийские песни” [3], без чого видання не може вважатися повним. Відомо також, що у зазначеному відділі рукописних фондів і текстології Інституту літератури імені Т. Г. Шевченка НАН України є дуже багато інших Кулішевих фольклорних записів, чимало таких текстів є в архівних фондах інших інституцій України та поза її межами. Саме тому у своїй передмові до розділу “Варіанти” академічного видання “Записок о Южной Руси” я зазначив: “Повний текст підготовчих матеріалів Куліша, які стосуються його фольклористичної діяльності, в т. ч. й праці над *З[аписками] о Ю[жной] Р[уси]*, буде вміщено в окремому томі” [15, с. 217]. Зазначу, що тут ідеться не лише про власне фольклорні записи, а й різного роду помітки, нотатки, щоденники фольклористично-етнографічних експедицій тощо.

Архів Пантелеймона Куліша сам по собі є серйозною дослідницькою темою, адже це величезне зібрання різних матеріалів, розкиданих по багатьох місцях. Складність теми пов’язана і з тим, що П. Куліш був активним учасником історико-літературного процесу майже 60 років – з 1839 по 1897 роки. Письменник жив у багатьох місцях, причому не лише в Україні, зокрема Мотронівці, Вороніжі, Києві, Львові, а й за її межами – Петербург, Москва, Тула, Варшава, Відень тощо. Рукописні матеріали П. Куліша, які відомі, зберігаються у Києві (Інститут рукопису Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського, Відділ рукописних фондів і текстології Інституту літератури імені Т. Г. Шевченка НАН України, Наукові архівні фонди рукописів і фонозаписів Інституту мистецтвознавства, фольклористики та етнології імені М. Т. Рильського НАН України, Центральний державний історичний архів України, Центральний державний архів-музей літератури і мистецтва України), Чернігові (Чернігівський обласний історичний музей імені В. В. Тарновського та Чернігівський літературно-меморіальний музей-заповідник М. М. Коцюбинського), Львові (Центральний державний історичний архів України, Відділ рукописів Львівської національної наукової бібліотеки України імені В. Стефаника), а також Петербурзі (Відділ рукописів Російської національної бібліотеки

в Петербурзі, Відділ рукописів Інституту російської літератури РАН – Пушкінський Дім, Російський державний історичний архів), Москві та інших містах.

Зрозуміло, це далеко не всі місця, де зберігалися чи досі зберігаються рукописи П. Куліша. Так, одна з остаточних редакцій історичного роману “Чорна рада. Хроніка 1663 року” певний час перебувала в Ростові-на-Дону, а автограф ідилії “Орися” – в колекції відомого українського бібліографа Миколи Комарова в Одесі.

Отже, актуальною є проблема пошуку Кулішевих матеріалів, а відтак їх копіювання та фахового опрацювання.

Для наукового видання Кулішевих текстів автографи та авторизовані списки важливі насамперед тому, що значна частина його опублікованих творів дуже прискіпливо цензурувалася, однак були й випадки автоцензури¹.

Цензори та редактори втручалися уже в тексти Куліша-початківця. Покажемо є приклад однієї з перших літературно-критичних та публіцистично-полемічних публікацій молодого письменника – йдеться про його “Ответ Г[осподину] Сенковському на его рецензию «Истории Малороссии» Маркевича”² [13], написаний, як зазначено наприкінці статті, в Києві 16 березня 1843 року.

Про необхідність пошуку автентичного тексту свідчила фраза видавця журналу Міхаїла Погодіна у примітці до публікації: “Редактор исключил несколько мест, слишком резких” [13, с. 161]. Це була очевидна вказівка на редакційне втручання. На рукопис статті (її писали Пантелеймон Куліш та Василь Білозерський – очевидно, під диктовку П. Куліша) у Відділі рукописів Російської публічної бібліотеки імені М. Салтикова-Щедрина (тепер – Російська національна бібліотека в Петербурзі) [12] я натрапив ще восени 1989 року, а свої текстологічні спостереження перевіряв у грудні 2005 року. Праця над рукописом була потрібна передусім для того, щоб з’ясувати зміст справжніх думок П. Куліша з приводу актуальних тем української історії, а відтак відновити ті місця, які М. Погодін викреслив або подав по-своєму. З’ясувалося, що редактор журналу прагнув знизити емоційність багатьох висловлювань молодого українського романтика, а відтак спрямувати у русло, відповідне до офіційних позицій російської імперської влади, одним із ключових adeptів якої тоді власне й був М. Погодін.

Оскільки про підсумки такої роботи уже йшлося в моїй статті “Пантелеймон Куліш та його «Ответ г. Сенковскому на его рецензию «Истории Малороссии» Маркевича»” [7] та дещо ширше в монографії “Художня, літературознавча і фольклористична парадигма ранньої творчості Пантелеймона Куліша” [9, с. 365–378], тут лише зазначу – Кулішева стаття є виявом його патріотичної позиції, що в умовах тогочасної Росії було сміливим учинком. Звичайно, “причесаний” редактор-

¹ Прикладом такої автоцензури є історія тексту “Баллады из времён унии”, який наявний лише в невеликій частині накладу другого тому “Записок о Южной Руси” П. Куліша [11, с. 83–95]. Посилаючи Григорію Галагану другий том “Записок”, П. Куліш зазначив у листі від 30 березня 1857 року: “Слідом за «Радою» послав я Вам по книжці і другого тому «Записок». Там есть легенда про попа-уніта. Хоть її цензор і пропустив, а для продажи я вирізав із екземплярів, щоб не вз’їлись на мене попи, бо на злодію горить шапка” [21, с. 348–349].

² Рецензія Осипа Сенковського була надрукована в журналі “Библиотека для чтения” [18].

ською рукою М. Погодіна “Ответ г. Сенковскому” в журналі звучав уже не так виразно, як цього хотів її автор. Відтак, упорядники повного зібрання творів П. Куліша мають вирішити питання про те, який варіант тексту подавати як основний – першодрук чи рукопис?

Прикладом іншого плану є аналіз автографів ідилії П. Куліша “Орися”. Вивчення двох її відомих рукописних редакцій та першодруку, а відтак встановлення канонічного тексту твору – це проникнення у творчу лабораторію митця, виявлення особливостей його напруженої праці над ідилією. Як влучно писала Олександра Сулима-Блохіна, “Куліш попрацював над новелею, як ювелір над коштовним кольє. Кожну фразу оброблено. Стильова суцільність подиву гідна. Заощадливість у слові відповідає вимогам новелі” [19, с. 232].

Зіставлення рукописів та друкованого тексту “Орисі” наочно засвідчило фактор зростання П. Куліша як письменника. У справі текстологічного дослідження “Орисі” важливо, що зберігся один із первісних варіантів твору – це автограф-чернетка, писаний, як там зазначено, 7 вересня 1844 року, з пізнішими виправленнями [10]. Цей автограф я зіставив із чистовиком твору [22], текст якого попри однакову кількість аркушів із попереднім автографом значно коротший.

Пантелеймон Куліш дуже ретельно працював над композицією та стилістикою свого твору. Наполегливо і прискіпливо редагуючи текст, уважно обробляючи кожну фразу та окреме слово, письменник завжди залишав незмінною художню концепцію твору, а тому й не змінював дату написання твору. Виправлення, звичайно, були різними.

У первісному чорновому автографі ідилії досить докладно було виписано образ Орисиного батька, сотника Таволги, який подано у контексті його сумних роздумів про свою та доньчину долю, про рано померлу дружину та про те, що доля не залишила йому синів. Це було пов’язано з тим, що сотник найбільше боявся можливого Орисиного вдівства, коли та одружиться з молодим козаком-шибайголовою. Водночас історія життя Таволги досить виразно контрастувала з тональністю оповіді “Орисі”, а тому письменник врешті її упустив: “Якби не вмерла його пані, якби йому достався хоч один син: може б він не так укохав свою Орисю, не так би й болізнавав над її долею. А то, як згадає, що вже він їй повинен бути і за батька і за матір, як згадає своїх синів, ясних соколів, що всі троє, як один [сотник Таволга, як і персонаж “Чорної ради” Шрам, мав трьох синів. – *В. І.*] полягли там, де небо горить, а земля стогне [тобто, в бою. – *В. І.*]; як згадає, що його душа зостанеться на сім світі тільки от у сій тихесенькій, як та ластівочка в стрісі, дівчині, то вже йому здається, що він її задалегідь бачить удовою...” [10, арк. 2]. Закономірно, що молодий письменник тут удався до використання народної пісні – цей внутрішній монолог Таволги він відтінив відповідною народною піснею “Йшла вдова долиною / Із малою дитиною”.

Рукописний чорновий автограф “Орисі” свідчить і про те, що первісний задум П. Куліша щодо ролі, місця і значення унікальної фольклорної оповіді про Турову Кручу був дещо іншим, ніж це ми бачимо в друкованому тексті: письменник спершу хотів, щоб уся подорож до Трубайла відбувалася під враженням від легенди, що, мабуть, понизило б емоційність сприймання появи молодого осауленка на Туровій Кручі. У той же час у чорновому автографі старий Грива розповідає ле-

генду два рази – уже під Туровою Кручею, але письменник, зрозуміло, не дублює її тексту.

Остаточний текст ідилії зазнав і стилістичного редагування, бо молодий письменник, як уже йшлося, пильно дбав про кожну фразу, окреме слово чи навіть графіку написання. У першому абзаці чорнового автографа спершу було “співають у водній пісні” – у першодруці стало “співають у пісні”; “найкрасчого” стало “найкращого”; спершу було “лучча над ясну зору в погоду”, згодом цю фразу письменник закреслив і написав: “красча над ясну зору в погоду”, а в першодруці читаємо: “краща й над ясну зору в погоду”; фразу “красча над повний місяць, що сяє з високого неба, як ідеш часом пізно од коханої дівчини” замінив на “краща й над повний місяць серед ночі” тощо.

Як бачимо, ретельна письменницька праця над композицією та стилістикою “Орісі” дала необхідний результат: українська література одержала композиційно та стилістично бездоганний твір.

Результатом всебічного текстологічного дослідження різних редакцій історичного роману П. Куліша “Чорна рада. Хроніка 1663 року”, яке проводить знаний український текстолог Олесь Федорук, має стати видання роману у двох повноцінних томах деє по 50 друківаних аркушів кожен, хоча канонічний текст роману складає не більше 9 друківаних аркушів.

Надзвичайно цінними для української фольклористики є й фольклористично-етнографічні записи П. Куліша. Як уже йшлося, таких матеріалів дуже багато, однак вони опрацьовані та оприлюднені вкрай недостатньо [див., наприклад: 6, 8]. Результатом багаторічної пошукової праці над унікальною народознавчою книгою П. Куліша “Записки о Южной Руси” стало її сучасне академічне видання [15, 16].

Труднощі опрацьовання народознавчих матеріалів пов’язані з тим, що вони зберігаються у різних місцях, нерідко серед рукописів інших осіб. Під час праці з такими архівними документами виникають і питання, пов’язані зі специфікою польової праці Куліша-фольклориста, зокрема щодо його втручання у народно-поетичний текст. Це окрема важлива тема, яку можна проілюструвати на прикладі однієї зі збережених подорожніх книжок П. Куліша¹, яку він використав для укладання “Записок о Южной Руси” (Санкт-Петербург, 1856–1857. Томи 1–2), а ще раніше збірника “Украинские народные предания” (Москва, 1847 – були опубліковані лише 1893 року).

Хотів би також звернути увагу й на досі дискусійну тему, пов’язану із встановленням автора запису цікавого народнопоетичного твору “Пісня про Кирика”, вміщеного, як уже зазначалося в цій статті, у незначній кількості примірників другого тому “Записок о Южной Руси”. Поміщаючи цей твір у “Записках”, П. Куліш подав його як запис Льва Жемчужнікова, який у своїх спогадах зазначив: “Однажды я встретил в Киеве лирика, от которого записал тогда же весьма интересную балладу про «Бидного Кирика, попа и алчущую попадью». Кулиш был очень доволен этим оригинальным народным произведением” [5, с. 210–211]. На думку Олекси Мишанича, який спирався на архівні дослідження Олексія Дея, цей

¹ Йдеться про “Альбом для рисования и записывания”, датований 1843–1856 роками. Зберігається в Чернігівському обласному історичному музеї імені В. В. Гарновського [1].

варіант “Пісні про Кирика” записав не Лев Жемчужников, а Микола Білозерський “13 січня 1856 р. від лірника Василя Липника із Димера на Київщині” [20, с. 663].

Історію публікації цього твору в “Записках о Южной Руси” свого часу з’ясував О. Дей. Відштовхуючись від думки про “довільне поводження упорядника цієї збірки [П. Куліша. – В. І.] з фольклорними текстами й паспортизацію їх”, науковець зазначив: “У другому томі “Записок о Южной Руси” на с. 82–96 подається розповідь Л. Жемчужникова, що він у шинку під Яблунівкою записав від кобзаря Остапа пісню про Кирика, яку той нібито перейняв від старця з Димера. Друкуючи текст пісні, П. Куліш вважав, що в первісному вигляді вона була значно повнішою. З цим коментарем та паспортом твір і ввійшов у фольклористику. А втім вивчення архівних джерел показало, що П. Куліш у даному разі чимало домислив і містифікував. Це засвідчує записка-спростування М. Білозерського (Наукові архівні фонди рукописів і фонозаписів ІМФЕ ім. М. Т. Рильського НАН України. – Ф. 3–6. – Од. зб. 380. – Арк. 1–2), написана 9 грудня 1885 р. в Борзні, але в той час ніде не опублікована і збережена в його архіві в первісному, чорновому варіанті” [4, с. 277].

У своїй статті О. Дей оприлюднив і текст самої записки М. Білозерського, в якій той писав, що “баллада эта была записана не Л. Жемчужниковым, как можно разуметь, читая «Записки о Южной Руси» (т. II, стр. 83 и 96), а мною и не до 25 декабря 1855 г., как можно разуметь из даты, выставленной под статьею, в которой помещена баллада о Кирике и приписываемая г. Жемчужникову, а «1856 г. генваря 13», как отмечено в моей черновой тетрадке” [4, с. 278]. М. Білозерський наголошував, що “что баллада записана не от бандуриста Остапа (Кулиш, несомненно, имел в виду Вересая, доказательством чего может служить рассказ Остапа, помещённый на стр. 100–101), будто певшего балладу в шинку с. Яблунка Пирятинского уезда, Полтавской губернии, а от лирника Васыля Лыпника из Димера Киевского уезда Киевской губернии, певшего её мне в Киеве, в квартире Кулишей, в доме Мартынова, за Золотыми Воротами и Софийским собором. Таким образом, и часть речи Остапа, и все разговоры людей, присутствующих в шинке в с. Яблунка, относящиеся до этой баллады, и сцена питья горилки за здоровье Кирика («Записки о Южной Руси», с. 95–96) – чистейшая выдумка, совершенно неприличная для научного сборника” [4, с. 278].

До цієї записки О. Дей, котрий не завжди об’єктивно оцінював роль і місце П. Куліша в історії української фольклористики, подав свій коментар: “Стосуючись окремого твору, що з’явився в «Записках о Южной Руси», ця архівна знахідка насторожує в цілому проти методу П. Куліша-публікатора фольклору. Що зміст її повністю відповідає фактичному станові, свідчать порівняння збереженого запису М. Білозерського (фольклорист покликається на текст цього твору, який зберігається в Наукових архівних фондах рукописів і фонозаписів ІМФЕ імені М. Т. Рильського НАН України [14, арк. 7–9]. – В. І.) з опублікованим текстом вірша про Кирика в «Записках о Южной Руси», а також те, що його не зафіксовано в репертуарі О. Вересая” [4, с. 278].

Тим часом важко однозначно стверджувати, що поміщений в “Записках о Южной Руси” текст “Пісні про Кирика” справді подано в записі М. Білозерського, адже відмінності текстів цього твору в “Записках о Южной Руси” та рукопису

М. Білозерського подекуди досить суттєві, причому вони змістового та стилістичного плану. Для прикладу зазначу, що П. Куліш замість слова “батюшка” переважно вживав словосполучення “честний отче” чи слово “панотче”. Відрізняються й окремі строфи твору, порівняймо рядки:

з рукопису М. Білозерського:

“А згрознєця піп на К[ирик]а,
Топнувши ногою:
«А ти плут, п’яниця,
Разви я тобі слугою?
А ще нема чим платити,
А ліний робити.
Пішов би ти до мене
Днів на п’ять косити»”.

[14, арк. 7]

з Кулішевого друкованого видання:

“А згрізнувся піп на Кирика,
Тупнувши ногою:
«А ти, – каже, – плут, п’яниця!
Я в тебе слугою?
Нема в тебе чим платити,
А ліний робити,
От хоч би пішов до мене
Днів на п’ять косити»”.

[16, с. 63–64]

Історію запису “Пісні про Кирика” крізь призму згадки там таємничого кобзаря Остапа вивчала й Олена Пчілка. Дослідниця зазначила, що Л. Жемчужнікову було дуже непросто, ховаючись, потайки записати поетичну легенду на 12 сторінок у корчмі, причому прослухавши твір лише один раз. Відтак, на думку Олени Пчілки, цей кобзар Остап у корчмі, мабуть, не був Вересаєм (першу згадку про знайомство Л. Жемчужнікова з О. Вересаєм датовано 1853 роком [5, с. 151–161]), а тому коли б справді йшлося саме про Вересая, то Л. Жемчужніков би це зазначив, бо пісня про Кирика була йому не відома [17, с. 215]. Отже, на її думку, залишається відкритим питання про те, “кто же кого ввёл в заблуждение (піснею про Кирика. – *В. І.*) – Жемчужников ли Кулиша, или Кулиш читателей «Зап[исок] о Ю[жной] Р[уси]»” [17, с. 215]. Дослідниця підсумувала, що внаслідок цього “осталась в тумане (как мне кажется, нарочитом) личность кобзаря, будто бы исполнившего её (себто баладу про Кирика. – *В. І.*): пел её где-то какой-то «странствующий кобзарь»” [17, с. 215].

Як бачимо, тут є ще над чим попрацювати текстологові, щоб з’ясувати істину. Насамкінець зазначу, що текст “Пісні про Кирика” у запису М. Білозерського [14, арк. 7–9] опубліковано в сучасному академічному виданні “Записок о Южной Руси” [16, с. 298–306]. Архівний документ М. Білозерського містить й інші фольклорні тексти з репертуару димерського лірника Липника чи Ліпника (зазначено, що він учився в Житомирі у сліпого лірника), а саме – “Про Хмельницького й орендарів”, “Про Нечая”, “Про Вдовиченка”, “Про шляхтича”, “Правда”, “Страшний суд”, а також розповіді про кобзарів і лірників, гайдамаків та мудреців, а в додатку вміщено “Розповідь Якова Липника про себе й інше”. Про те, що П. Кулішеві ці фольклорні матеріали були відомі, свідчить і його дописка, мабуть, адресована М. Білозерському: “А де іще листи – не знаю. Як найду, зараз вишлю. Не гнівайтесь, Бога ради” [14, арк. 1].

В ракурсі заявленої тут теми варто дискутувати і про те, що для встановлення остаточного тексту важливо враховувати листування письменника, його реагуван-

ня на зауваження цензури чи редактора, різні позначки на сторінках друкованих видань, у т. ч. дарчі написи, свідчення інших осіб, зокрема тих, котрі працювали з автографами і таке інше.

Отже, рукописи будь-якого письменника (тут ішлося переважно про Пантелеймона Куліша) є тим джерелом, котре не лише дасть змогу підготувати науково достовірне зібрання творів, а й глибше і конкретніше збагнути сутність митця, пізнати його творчу лабораторію.

Список використаної літератури

1. Альбом для рисовання и записывания // Чернігівський обласний історичний музей імені В. В. Тарновського. – Інв. № Ад. 225–34/1933. – 34 арк.
2. Антонович Дмитро. Шевченко-драматург // Шевченко Тарас. Повне зібрання творів: У 14-ти томах / За редакцією Павла Зайцева, друге доповнене видання. – Чикаго, 1959. – Т. 5.
3. Відділ рукописних фондів і текстології Інституту літератури імені Т. Г. Шевченка НАН України. – Ф. 18. – Од. зб. 181. – 533 арк.
4. Дей Олексій. Методологічна та джерелознавча база видання зводів фольклору слов'янських народів // IX Міжнародний з'їзд славістів. Історія, культура, фольклор та етнографія слов'янських народів: Доповіді. – Київ, 1983. – С. 270–280.
5. Жемчужник Лев. Мои воспоминания из прошлого. – Ленинград, 1971.
6. Івашиків Василь. Недруковане дослідження Пантелеймона Куліша про поетику української народної пісні // Родина Колесів – спадкоємність науково-мистецьких традицій (з нагоди 140-річчя від дня народження академіка Філарета Колесси): Збірник наукових праць та матеріалів. – Львів, 2013. – С. 380–392.
7. Івашиків Василь. Пантелеймон Куліш та його “Ответ г. Сенковскому на его рецензию «Истории Малороссии» Маркевича” // Слово і час. – 2006. – № 1. – С. 27–35.
8. Івашиків Василь. Українські народні пісні в записях Пантелеймона Куліша (На матеріалі фондів Інституту [мистецтвознавства, фольклористики та етнографії] ім. М. Рильського АН УРСР) // Народна творчість та етнографія. – Київ, 1989. – № 5. – С. 64–67.
9. Івашиків Василь. Художня, літературознавча і фольклористична парадигма ранньої творчості Пантелеймона Куліша. – Львів, 2009.
10. Інститут рукописів Національної бібліотеки України імені В. Вернадського НАНУ. – Ф. І. – Од. зб. 3974. – 10 арк.
11. Кулиш Пантелеймон. Записки о Южной Руси. – Санкт-Петербург, 1857. – Т. 2.
12. [Кулиш Пантелеймон]. Ответ Г[осподину] Сенковскому на его рецензию “Истории Малороссии” Маркевича // Відділ рукописів Російської національної бібліотеки в Петербурзі. – Ф. 588. – Од. зб. 266. – 20 арк.
13. [Кулиш Пантелеймон]. Ответ Г[осподину] Сенковскому на его рецензию “Истории Малороссии” Маркевича // Москвитянин. – 1843. – Ч. III. – № 5. – С. 161–177.

14. Наукові архівні фонди рукописів і фонозаписів ІМФЕ імені М. Т. Рильського НАН України. – Ф. 3–3. – Од. зб. 133. – 9 арк.
15. Пантелеймон Куліш. Повне зібрання творів. Наукові праці. Публіцистика. – Київ, 2015. – Т. III: Записки о Южной Руси: [У 2 кн.] / Упорядкування, стаття, коментарі *Василя Івашиківа*. – Кн. 1. – 416 с., іл.
16. Пантелеймон Куліш. Повне зібрання творів. Наукові праці. Публіцистика. – Київ, 2015. – Т. III: Записки о Южной Руси: [У 2 кн.] / Упорядкування, стаття, коментарі *Василя Івашиківа*. – Кн. 2. – 388 с., іл.
17. *Пчилка Олена*. [Передмова до публікації] Письма к Остапу Вересаю П. А. Кулиша и Л. М. Жемчужникова // Киевская старина. – 1904. – Февраль. – С. 211–228.
18. *Сенковский Осип*. История Малороссии Николая Маркевича. – Москва: В типографии Августа Семена, 1842. Четыре части [Рецензия] // Библиотека для чтения. Журнал словесности, наук, художеств, промышленности и мод. – Санкт-Петербург, 1843. – Т. 56. – С. 1–46. – Критика.
19. *Сулима-Блохина Олександра*. Квітка і Куліш – основоположники української новелі // *Сулима-Блохина Олександра*. Вибране. – Київ, 1995. – С. 159–250.
20. Українська література XVIII ст.: Поетичні твори. Драматичні твори. Прозові твори / Вступна стаття, упорядкування і примітки *Олекси Мишанича*. – Київ, 1983.
21. Частная переписка Г. П. Галагана. 3. Письма П. А. Кулиша (1856–1858 гг.) // Киевская старина. – 1899. – Сентябрь. – С. 341–355.
22. Чернігівський обласний історичний музей імені В. В. Тарновського. – Інвентарний № Ад 225–116 // 1933. – 10 арк.
23. *Шевченко Тарас*. Повне зібрання творів: У 12-ти томах. – Київ, 2003. – Т. 6.
24. *Шубравський Василь*. Драматургія Т. Г. Шевченка / Видання друге, доповнене й виправлене. – Київ, 1961.

Стаття надійшла до редколегії 11.10.2017

Прийнята до друку 22.10.2017

PANTELEYMON KULISH'S MANUSCRIPTS AS A SIGNIFICANT SOURCE FOR THE PUBLICATION OF THE WRITER'S COMPLETE WORKS

Vasyl IVASHKIV

<p><i>Shanghai International Studies University, 550 Dalian Road (West), Hongkou District, Shanghai 200083, China tel: (+8621) 3537 2616; fax: (+8621) 3537 3612</i></p>	<p><i>Filareth Kolessa Ukrainian Folklore Studies Department, Ivan Franko National University of Lviv, 1 Universytetska Str., room 345, 79602 Lviv, Ukraine, tel.: (+38032) 293 47 20, e-mail: vasyi_ivashkiv@ukr.net</i></p>
--	---

The article underlines that the necessity of in-depth study into the writer's manuscript heritage can be explained by the fact that Ukrainian writers of the 19th – early 20th cc. produced their works in conditions of severe Russian censorship, and therefore their texts were often distorted. It is important to explore the writer's archive when preparing the publication of the

writer's complete works as far as his correspondence or other materials often mention a certain text which was impossible to find. Manuscripts or archive sources allow us to dive deeper into the artist's creative laboratory, since they open the author's creative findings, namely what he crossed out, added or pasted in. Here we can read the feelings of the writer's soul and his mood, as his draft copies were not meant for publication and thus were not censored or auto-censored (or auto-edited).

However, archive materials give us the opportunity to clarify certain questions of the artist's life and creative activity, while sometimes they may seem confusing because writers often wrote illegibly or formulated their thoughts rather vaguely. The given problem may be illustrated on the example of T. Shevchenko's dramas, in particular the language of his play *Nazar Stodolya*.

The author of the article emphasizes that it is crucial to base the contemporary academic edition of Panteleymon Kulish's complete works in thirty-five volumes on source documents (i.e. publications throughout the writer's life and his autographs). Besides, it has been mentioned that the study of this writer's archive appears to be a complex research problem, because it involves collecting various materials that are scattered in many places, particularly in Kyiv, Chernihiv, Lviv, as well as St. Petersburg, Moscow and other cities. Thus, it proves topical to look for such materials, copy and research them.

The author of the article highlights the given topic on the basis of Panteleymon Kulish's manuscripts, namely his article *The Answer to M[r] Senkovskiy and His Review of "The History of Malorussia" by Markevich*, the idyll *Orysia*, the epic *Song about Kyryk* and other works. Thus, what concerns *The Answer to M[r] Senkovskiy and His Review of "The History of Malorussia" by Markevich*, V. Ivashkiv mentions changes in the text by the editor of the journal *Moskvytyanyn* M. Pogodin who published P. Kulish's article. Another example is the analysis of autographs of Kulish's idyll *Orysia*. The study of its two known manuscripts, the first publication, and thus identification of the canonical text presuppose in-depth penetration into the writer's world and demonstration of his hard work on the given idyll. The author of the paper claims that P. Kulish's thorough work on the composition and style of the idyll has given a wonderful result, i.e. Ukrainian literature obtained a compositionally and stylistically perfect literary work. Research into the text of the famous *Song about Kyryk* has highlighted an important issue in folklore studies, particularly the person who records folklore materials. P. Kulish's statement that the given song was recorded by L. Zhemchuzhnikov was questioned by the renowned Ukrainian folklorist of the Soviet times O. Dey who in his conclusion relied on unpublished data of M. Bilozerskyi. Olena Pchilka also expressed her ideas about the performer of this song.

In conclusion, the given article states that any writer's manuscripts are the source which can not only help to compile a scholarly valid collection of works, but also to perceive the writer's essence much more deeply and in more detail.

Key words: Panteleymon Kulish, manuscript, autograph, rough copy, text.